

Ivo Pilar, nadbiskup Josip Stadler i Hrvatska narodna zajednica

---

Jure Krišto

Hrvatski institut za povijest, Zagreb

Brošuru »Nadbiskup Stadler i Hrv. Nar. Zajednica« Ivo Pilar je objavio na kraju procesa stvaranja (1906.), prvih nesuglasica i rascjepa (1908.) u prvoj političkoj organizaciji Hrvata u Bosni i Hercegovini (BiH), Hrvatskoj narodnoj zajednici te na početku rada prvoga Sabora Bosne i Hercegovine (1910.). Brošura je uperena protiv prvoga vrhbosanskog (sarajevskog) nadbiskupa Josipa Stadlera i njegova klera, te razmatra nadbiskupovu ulogu u životu Hrvata u BiH od uspostave redovite crkvene hijerarhije u toj zemlji (1881.).

Pilar dobro uočava da su katolici, usprkos brojčanoga povećanja od početka austro-ugarske vladavine (ponajviše useljavanjem), ostajali brojčano najslabija i najsiromašnija skupina u BiH. On svu odgovornost za takav položaj Hrvata stavlja na leđa nadbiskupa Stadlera. Uopće ne uzima u obzir politiku monarhijskih vlasti kao moguću uzrok takvoga stanja Hrvata, a ona se, dakako, mora uzeti u obzir. Premda je hrvatsko katoličko stanovništvo BiH očekivalo naklonost monarhijske uprave, to se nije dogodilo. Dapače, poslije kratkotrajne uprave generala Josipa Filipovića (maknut je već u prosincu 1878.) monarhijska je uprava nastojala pridobiti pravoslavce i osobito muslimane za svoju politiku, a okrenula se protiv katolika. Pilar još slabije uočava, bolje reći uopće mu ne smeta, negativna protukatolička propaganda iz banske Hrvatske koja je objektivno išla na ruku takvoj monarhijskoj politici u Bosni i Hercegovini. Jednako tako Pilar ne želi priznati da su unutarne katoličke trzavice i podjele, kojima je i osobno pridonio, pridonosile još jačem zapostavljanju katoličkih interesa.

No da bi se moglo dobro razumjeti Pilarova stajališta i sadržaj protustadlerovske brošure potrebno je uzeti u obzir duhovnu atmosferu iz koje je on crpio svoja uvjerenja te političke i ine prilike u BiH i u ostatku hrvatskih zemalja.

Kad je mladi Pilar zaronio u bosanskohercegovačke političke vode sa sobom je nosio preduvjerenje da je odgovornost za takvo stanje hrvatskoga puka u činjenici što je hrvatsku politiku predstavljao i tumačio nadbiskup Stadler i njegov kler. Pilar je, razumije se, bio dio vrlo tankoga sloja laičke inteligencije u Bosni i Hercegovini. Razumno je pretpostaviti da je tijekom svojih studija u Beču i Parizu bio izložen raznim modernim idejama kojima su se nadahnjivali i njegovi vršnjaci, također povratnici s europskih sveučilišta, napose iz Praga. Nije stoga čudno da je našao duhovnu srodnost s tim krugovima u Hrvatskoj, napose s krugom Napredne omladine (naprednjaka) i njihovim listom *Hrvatski Pokret*.

Naprednjački je list bio žestoki protivnik »klerikalizma« u hrvatskom društvu, koji su nalazili u kulturi i politici. Upravo su naprednjaci i njihov list bili najveći propagatori protustadlerovskoga raspoloženja, optužujući ga zbog navodnoga izjednača-

vanja hrvatstva i katolištva i zbog otuđenja Hrvata katolika u BiH od muslimana i pravoslavnih Srba. K tome, u naprednjačkoj vizuri isključivo je Stadler snosio krivnju za svadu s bosanskohercegovačkim franjevcima. Sve je te kritike Pilar usvojio.

Hrvatska narodna zajednica (HNZ) bio je zajednički projekt svih rodoljubivih snaga u toj zemlji — biskupijskoga svećenstva, franjevaca i svjetovnjaka, u iznimno teškim političkim okolnostima i hrvatstvu vrlo nesklonim vremenima. Ideja o osnutku HNZ-a rodila se u Docu kraj Travnika u prigodi posvete barjaka Hrvatskoga pjevačkog društva Vlašić 16. kolovoza 1906. Tada je izabran Odbor sedmorice, sastavljen samo od svjetovnjaka (laika), koji je trebao sastaviti pravila i pripremiti ih za odobrenje.

Politička poruka Zajednice, sadržana u prve 3 točke Pravila, bila je jasna: BiH je hrvatska zemlja, njezini stanovnici prirodno teže ujedinjenju s kraljevinom Hrvatskom, što znači i s Habsburškom Monarhijom, tamošnji muslimani su »neprijeporni Hrvati«, koji će se, zbog posebnih okolnosti, »samostalno organizirati«. Organizacijski odbor se poimence ogradio od političkoga programa Hrvatsko-srpske koalicije.

Bio je to krupan korak koji je morao biti uvjetovan političkim prilikama, ali i iza-zvati političku reakciju. Uistinu, teško se može objasniti istup Hrvata u BiH bez uzimanja u obzir namjere Monarhije da anektira BiH te sukobljenih monarhijskih i inih interesa u samoj BiH, politike »novog kursa« u Dalmaciji, dolaska na vlast Hrvatsko-srpske koalicije u banskoj Hrvatskoj (1906.) i sličnih velikih ili manje velikih pojednosti.

Zemaljska vlada i Zajedničko ministarstvo financija u Beču u studenom 1907. odobrili su pravila HNZ-a, poslije čega su uslijedile brojne osnivačke skupštine po bosanskohercegovačkim gradovima i većim mjestima. Konstituirajuća sjednica Središnjeg odbora HNZ-a održana je 24. veljače, a njegova prva radna sjednica od 22. do 25. veljače 1908. godine. Pilar je bio izabran u članstvo Središnjega odbora i ujedno za predsjednika Okružnoga odbora za Donju Tuzlu.

Vrhbosanski nadbiskup nije bio zadovoljan s određenim formulacijama u pravilima organizacije, osobito glede izričaja o njezinoj svrsi. Stadler je htio da HNZ bude organizacija bosanskohercegovačkih Hrvata *katolika*, što je podrazumijevalo i jasan izričaj u tom smislu i u pravilima. Budući da su laički članovi Središnjega odbora htjeli da HNZ bude otvoren muslimanima, koje su držali Hrvatima, te budući da su franjevci ionako bili protiv Stadlerove uloge u bosanskohercegovačkim vjerskim i političkim prilikama, odbor je nastojao izmaknuti se ispod nadbiskupove kontrole. Bile su to dvije različite koncepcije o organiziranju Hrvata katolika te je sukob bio neizbježan.

Pilar je naknadno objašnjavao da je problem nastao zbog toga što Stadler nije htio prepustiti političko vodstvo Hrvata u BiH neklericima te da hrvatski interesi u vrijeme nadbiskupova vodstva nisu bili zaštićeni. No treba ukazati na dvije točke iz Pilarova nabranja razloga zašto je položaj Hrvata u BiH bio tako nepovoljan. Prvo, »otugjenje Muslimana od hrvatske narodne misli« te, drugo, činjenica da se »proširilo u zemlji shvaćanje o istovjetnosti katolicizma i Hrvatstva«. Ističem to, jer tu zapravo leže pravi razlozi nesporazuma i sukoba između vrhbosanskoga nadbiskupa i vodstva HNZ-a. Vodstvo hrvatske organizacije smatralo je Stadlera i njegov kler izravno odgovornima i za otuđenje muslimana od Hrvata i za izjednačavanje katolištva i hr-

vatstva. Propagandu o izjednačavanju katolištva i hrvatstva i krivljenje nadbiskupa Stadlera zbog toga širili su bosanskohercegovački Srbi, propagandu o Stadlerovoj namjeri da pokatoliči muslimane, ali i pravoslavne, širili su i Srbi i muslimani, a jedno i drugo spremno su prihvaćali liberalni krugovi naprednjaka i drugih protukatolički nastrojenih krugova u banskoj Hrvatskoj. Novo predstavništvo Hrvata katolika u BiH prihvatilo je takve objede kao stvarnost, premda su one bile više nego upitne. Vodstvo HNZ-a je, dakle, stvorilo političku koncepciju koja je u bitnome bila reakcijska, tj. išla je za tim da udobrovolji strane u sukobu, koje su Hrvatima katolicima prigovarale izjednačavanje hrvatstva i katolištva, a upirale prstom na nadbiskupa Stadlera kao glavnoga krivca za to. Vodstvo HNZ-a time je zapravo priznalo utemeljenost objeda prijašnjega vodstva Hrvata katolika te ih prihvatilo kao polazište svoje vlastite politike. To je razvidno također iz činjenice da se vodstvo HNZ-a nije bunilo protiv sudjelovanja u vodstvu organizacije kleričkih franjevačkih članova, zbog čega otpada argument da su se zauzimali za isključivo *laičko* vođenje bosanskohercegovačke politike.

Nadbiskup Stadler nije mogao prihvatiti taj novi smjer politike vodstva HNZ-a ne samo zbog toga što je nijekala svaki pozitivni pomak za Hrvate katolike u BiH u vrijeme njegova vodstva, nego stoga što mu se činilo da vodstvo HNZ-a zanemaruje promicanje interesa Hrvata katolika za račun određene ideologije. Stadler je optužio vodstvo HNZ-a da zastupa protuklerikalne i protukatoličke ideje. Nadbiskup je posegnuo za tim sredstvom, jer boljšega nije imao, ali je zapravo bio protiv općeg usmjerenja te nove politike Hrvata u BiH, politike koja se u bitnome kosila s njegovim političkim i ideološkim nazorima.

Čemu se zapravo Stadler protivio u tom novom usmjerenju hrvatske politike u BiH? Stadler je nesumnjivo osjetio da su utjecaji naprednjačke propagande te političko prestrojavanje u banskoj Hrvatskoj nastupom Hrvatsko-srpske koalicije na političkoj sceni zasigurno prisutni kod nekih organizatora HNZ-a. Premda se Odbor sedmorice koji je trebao pripremiti pravila HNZ-a izrijekom ogradio od politike Koalicije prema BiH, drugi elementi ideoloških nazora iz banske Hrvatske vidljivo su prisutni u razmišljanjima toga odbora i kasnijega Središnjeg odbora HNZ-a.

Pilarovo opširno teoretsko razglabanje naravi sukoba između vodstva HNZ-a i nadbiskupa Stadlera ilustrativno je. Na stranu vrlo problematična Pilarova tvrdnja, na kojoj zapravo gradi svoj cjelokupni argument, da Stadlerovo vodstvo Hrvata katolika u BiH nije ništa dalo na socijalnom planu te načelno izostavljanje nadbiskupa i njegova klera iz bilo kakvih dogovora o organizaciji koju je nadbiskup inicirao, Pilarovo razmišljanje odaje najvažnije karakteristike naprednjačke kritike »klerikalizma«. Temeljna je Pilarova postavka da kleričko vodstvo, bolje reći vodstvo nadbiskupa Stadlera, može biti samo štetno za probitke Hrvata katolika u BiH. Zašto? Jedan od razloga bio bi — što su često isticali hrvatski liberalni krugovi — što biskupe postavlja »strana«, »nenarodna« sila, koja se vodi svojim interesima i koja ih štiti, a ne štiti narodne interese. Drugo, »theološka naobrazba je isključivo ideološka, apstrakna i obzire se više na potrebu nadzemaljskog dijela ljudskog bića, a dosljedno tome manje na materijalnu stranu ljudskog života« te kler ne može zastupati materijalne i svjetovne narodne interese. Pilar dopušta da je u povijesti bilo klerika koji su bili dobri politički vođe svog naroda, čak i među Hrvatima (Pilar nabraja standardnu liberalnu

listu »naprednog svećenstva«: Strossmayera, Račkoga, Dobrilu i Pavlinovića), ali da bi za Hrvate u BiH to sigurno bilo štetno. Prije svega stoga što Stadler inzistira na konfesionalnom aspektu, a katolički svijet u BiH ima »veliku političku misiju«. Ako se uzme u obzir sveprisutnost propagande o slavenskoj uzajamnosti, Pilarovo objašnjenje te velike političke misije ne iznenađuje: misija Hrvata katolika u BiH je »da na jugu monarhije stvore jaku političku *slavensku* formaciju, sa zamašnim političkim i kulturnim zadatkom«. Pilar ne objašnjava pobliže koji bi to bili »politički i kulturni zadaci« bosanskohercegovačkih katolika, ali je očito da se zanosi romantičarskom, preporodnom i strossmayerovskom idejom kulturnoga privođenja nekatolika vrijednostima zapadne civilizacije — idejom, uostalom, koja se i danas može čuti u važnim i visokim političkim krugovima — a pri tom se ponajprije misli na muslimane. Istina, govoreći o predustavnom razdoblju i o koaliciji, Pilar ima u vidu politički pragmatizam koaliranja s muslimanima. U što Pilar ne sumnja jest da isticanje katolicizma kod Hrvata u BiH sigurno šteti toj velikoj političkoj zadaci.

Pilar je zamišljao ulogu HNZ-a i njegova vodstva kao ekonomsko, socijalno i kulturno podizanje Hrvata katolika u BiH, što je navodno bio glavni nedostatak prijašnjega vodstva bosanskohercegovačkih Hrvata. No, kad je htio pokazati kako bi se taj politički program izveo, nije išao dalje od prazne retorike tipa »treba imati ambicija«, »moramo znati šta je nužno« te ukazivanja na Srbe kao primjer. Srbi su mu, kao i naprednjacima u banskoj Hrvatskoj, bili uzor i u crkvenom ustroju: narod mora sudlučivati s klerom u upravljanju crkvenim dobrima, a ne da je potpuno ovisan o kleričkim odlukama.

Posljednja točka iz Pilarove obrane vodstva HNZ-a i optužbe nadbiskupa Stadlera je obrana franjevacu. I taj je vid odjek naprednjačkih pogleda. Kao i protucrkveni krugovi u banskoj Hrvatskoj, Pilar je za mnoge negativnosti u Crkvi i u društvu, pa i u BiH, optužio isusovce. S obzirom na bosanskohercegovačku situaciju, Pilar je zapravo ukazao u čemu je jedan od bitnih problema politike u BiH na početku stoljeća, a ujedno i problem odnosa između nadbiskupa Stadlera i vodstva HNZ-a. On tvrdi »da je samo politika franjevacu ona, koja ima izgleda na uspjeh«. Ipak, nije objasnio koja je to politika franjevacu niti zašto jedino ona ima izgleda na uspjeh, ali je zamjetno da je prihvatio standardno franjevačko stajalište da su franjevci kroz 400 godina čuvali bosanskohercegovački katolicizam kao samorazumljiv argument za ispravnost njihove tadašnje politike, osobito njihova dugogodišnjega spora s nadbiskupom Stadlerom. Nije smatrao potrebnim objasniti zašto, ako već traži krivca za jedno stanje Hrvata katolika u BiH među katoličkom hijerarhijom, krivi Stadlera zbog njegova tridesetogodišnjega čelništva nad katolicima, a ne franjevce zbog njihove 400-godišnje neupitne duhovne vlasti nad narodom. Pretpostavljam da Pilar nije ni mogao postavljati takva pitanje, jer bi to značilo da preispituje svoje predrasude i neizrečena, možda i nedefinirana, polazišta, što je ipak bio prekrupan zalogaj u njegovoj životnoj dobi.

No u ozbiljnijoj dobi i nakon iskustva kako hrvatska politika u BiH i u ostatku hrvatskih zemalja vodi u slijepu ulicu, Pilar je imao snage napustiti sva ta stajališta iznesena u brošuri »Nadbiskup Stadler i Hrv. Nar. Zajednica«, prihvatiti političke poglede koje je zastupao nadbiskup Stadler te mu se u pokušaju okupljanja hrvatskih zemalja u Hrvatskom kraljevstvu priključiti kao najuži suradnik. Zsigurno, to je osobina koja resi velike ljude te se po tome i Pilar i Stadler u takve mogu ubrojiti.